

Rozdział 3

Religijność wewnętrzna a postawy wobec instytucji religijnych na Ukrainie

---

„Jeśli historia Litwy wspomina w tym okresie [XVI-XVII w.] o daleko posuniętej rutenizacji swych ziem aż po Wilno i Troki, to proces ten (...) jest świadectwem kulturalnego dynamizmu najpoważniejszego wówczas centrum kultury ruskiej, jakim był Kijów” (Bohdan Cywiński, *Mój kawalek Europy*)

W poszukiwaniu kontekstu dla scharakteryzowania sytuacji religijnej na dzisiejszej Ukrainie trzeba odwołać się do historii. Religia często bywała ważnym czynnikiem narodotwórczym. Taką rolę próbowała pełnić również – choć z pewnymi trudnościami – na Ukrainie.

Początki chrześcijaństwa na wschodzie Europy wiążą się z Kijowem i ten okres jest jednym z niewielu, jeśli nie jedynym wspólnym elementem pamięci zbiorowej Ukraińców ze wschodu i zachodu kraju (Hrycak 2001). Jednak na Ukrainie nie powstała żadna mesjanistyczna koncepcja analogiczna do idei Moskwy – Trzeciego Rzymu, a na znaczenie Kijowa jako centrum wschodniego chrześcijaństwa zwrócił Ukraińcom uwagę chyba dopiero papież Jan Paweł II podczas swej wizyty w tym mieście¹ (w czerwcu 2001 r).

Historycy poszukują przyczyn tego m.in. w Unii Brzeskiej i wskazują, że spowodowany przez nią rozłam wśród wyższego duchowieństwa przeszkodził utworzeniu ogólnonarodowego ukraińskiego kościoła i zapoczątkował ostrą konkurencję między hierarchią prawosławną i unicką o „rząd dusz” na Ukrainie (Hrycenko 1998). Konkurencja ta w pewnym sensie trwa do dzisiejszego dnia.

---

¹ Chodzi tu o postawienie tej kwestii niejako na forum publicznym, ponieważ mimo tego, że okres Rusi Kijowskiej i początków chrześcijaństwa jest elementem pamięci zbiorowej, jak pokazują badania, to prawie nie funkcjonuje w dyskursie publicznym (Cywiński 1994).

Obecne zróżnicowanie wyznaniowe na Ukrainie oraz różnice w postrzeganiu roli i miejsca religii w życiu mają korzenie w historii – być może nawet w większym stopniu w tej dawniejszej niż w radzieckiej, kiedy to władze były niechętne religii w każdej postaci². Pod względem typu religijności Ukraina dzieli się więc na Zachód i „resztę” kraju. Z regionu zachodniego zaś szczególnie wyróżnia się Galicja.

W Galicji przeważają dziś katolicy obrządku wschodniego. Na tych terenach kościół grekokatolicki od końca XVIII w. był jedną z głównych ukraińskich instytucji narodowych (Turij 1997; Hrycenko 1998). Ze względu na to, że Galicja była zamieszкана przez ludność etnicznie mieszaną³, religia była tam, poza swoją funkcją duchową, z jednej strony czynnikiem kształtowania świadomości narodowej, z drugiej zaś – sposobem manifestowania narodowej odrębności. Po włączeniu tych obszarów do ZSRR kościół grekokatolicki został formalnie wchłonięty przez podległą patriarchatowi moskiewskiemu cerkiew prawosławną. Działał jednak w podziemiu aż do 1989 r., kiedy to uzyskał ponownie prawo legalnego funkcjonowania (Stępień 1994).

Poza Galicją na Ukrainie dominuje prawosławie. Jednak tylko na Wołyniu było ono – szczególnie w latach międzywojennych – czynnikiem odróżniającym Ukraińców od zamieszkujących również te tereny Polaków. Pełniło więc funkcję czynnika narodziwczego, podobnie jak kościół grekokatolicki w Galicji. Na pozostałych obszarach dzisiejszej Ukrainy, które były częścią imperium rosyjskiego (a następnie ZSRR) religia prawosławną tej roli nie spełniała, więc cerkiew nie stała się instytucją działającą na rzecz kształtowania ukraińskiej świadomości narodowej. Przeciwnie, została jeszcze w XIX w. – jak pisze Ołeksandr Hrycenko – „znacjonalizowana przez imperium rosyjskie” (Hrycenko 1998: 77). Próby ukraińzacji prawosławia łączą się z próbami stworzenia państwa ukraińskiego w 1918 r., kiedy to rozpoczęto organizację Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. W ZSRR cerkiew ta przetrwała do początku lat trzydziestych, a potem została faktycznie zniszczona – większość duchownych spotkały represje, zaś świątynie zamknięto lub zburzono.

---

² Należy jednak pamiętać, że prawosławie podległe patriarchatowi moskiewskiemu było traktowane odmiennie, gdyż państwo wykorzystywało je w swej polityce (zob. Heller, Niekricz 1989: t2, s.84; Biłas 1996), zaś kościół grekokatolicki i Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławną były w ZSRR zabronione.

³ Według austriackiego spisu ludności z 1910 r. w Galicji mieszkało 47% rzymskich katolików; 42% grekokatolików i 11% Żydów. Jednak w Galicji Wschodniej (na wschód od Sanu) proporcje były inne: 62% grekokatolików, 25% rzymskich katolików i 12% Żydów (Łysiak-Rudnyckij 1994).

Zarysowane tu w dużym skrócie zróżnicowanie losów historycznych i funkcji społecznych pełnionych w różnych historycznych okresach przez najważniejsze odłamy chrześcijaństwa na Ukrainie, nie może nie wpływać na dzisiejszy kształt ukraińskiej religijności oraz na miejsce, jakie religijność ta zajmuje wśród wartości wyznawanych przez społeczeństwo. Jest oczywiście kwestią dyskusyjną czy i w jakim stopniu religia może w dalszym ciągu odgrywać tak znaczącą rolę w procesach narodotwórczych, jak w XIX i na początku XX w. Rola ta była bowiem związana przede wszystkim z działalnością instytucji religijnych (kościół, stowarzyszeń). Dziś socjologowie religii wskazują na postępującą indywidualizację religijności i jej oddzielenie się od instytucji. Znajduje to potwierdzenie również w badaniach empirycznych prowadzonych w różnych krajach (por. Marody 1996, 2002; Mandes 2002). Thomas Luckman (1980) twierdzi, że związek religii z wyspecjalizowaną biurokratyczną instytucją kościoła ma charakter historyczny i wyraźnie odróżnia *religijność kościelną* od *religijności indywidualnej*. Danièle Hervieu-Léger (1999) zastanawia się z kolei, czy religia w społeczeństwie nowoczesnym może odgrywać bardziej znaczącą rolę, a nie tylko służyć jako kulturowe i symboliczne wsparcie. To znaczy, czy jest ona skazana na nieuchronną „folkloryzację”.

„To przesunięcie »znaczącej zdolności« religii historycznych od obszaru społecznego w stronę jednostkowego czyni z nich – we wszystkich rozwiniętych społeczeństwach – kulturowe dziedzictwo otaczane czcią ze względu na znaczenie i funkcję emblematyczną, ale nieznacznie zaangażowane w obecne tworzenie zbiorowych znaczeń” (Hervieu-Léger 1999: 129)

Jeśli mamy do czynienia jednocześnie z subiektywizacją przeżyć religijnych i „folkloryzacją” religii, oznacza to, że instytucje kościelne zostają zepchnięte do roli czysto usługowej, do zapewnienia należytej oprawy „rytuałom przejścia” – chrzcinom, ślubom, pogrzebom. Przestają natomiast odpowiadać na duchowe potrzeby jednostek.

Niniejszy rozdział jest poświęcony charakterystyce religijności na Ukrainie w świetle badań socjologicznych. Zastanawiam się w nim, w jakim stopniu wspomniane procesy indywidualizacji i „folkloryzacji” religii mają miejsce na Ukrainie i czy w związku z tym

rola czynnika religijnego w kształtowaniu ukraińskiej tożsamości narodowej jest mniej istotna niż wydaje się niektórym publicystom i politykom⁴.

Cytowana już autorka dostrzega znaczenie tego czynnika w najnowszej historii wschodnioeuropejskich narodów:

„sam proces społecznej dezidentyfikacji wiar i praktyk religijnych jest odwracalny. W niektórych warunkach te wiary i praktyki mogą (...) służyć jako zjawisko społecznej reidentyfikacji i z tego tytułu odgrywać aktywną rolę w tworzeniu znaczeń i wyrażaniu zbiorowych aspiracji, przynosząc znaczne polityczne, społeczne i kulturalne skutki” (Hervieu-Léger 1999: 131-132)

Badając religijność w krajach postsowieckich należy pamiętać o państwowej walce z religią, prowadzonej z różną intensywnością i różnymi metodami w ciągu całego okresu istnienia ZSRR, tj. praktycznie aż do końca lat osiemdziesiątych. Doprowadziła ona do znacznej laicyzacji społeczeństwa, szczególnie skutecznej w tych regionach, gdzie wcześniej dominowało prawosławie⁵.

Tabela 1. Wyznania na Ukrainie

Wyznanie	%
prawosławni	44
grekokatolicy	6
rzymscy katolicy	1
inne wyznania	2
nie należą do żadnego wyznania	31
trudno powiedzieć	16

Zródło: Instytut Socjologii NANU, 2000.

Obecnie najliczniejsze wyznania na Ukrainie to prawosławni i grekokatolicy. Bardzo liczna jest także grupa tych, którzy nie należą do żadnego wyznania (tab. 1). Sytuację dodatkowo komplikuje fakt, że prawosławie jest instytucjonalnie podzielone. Najliczniejsza, jeśli chodzi o liczbę parafii, ale już niekoniecznie

liczbę wiernych⁶, jest Ukraińska Cerkiew Prawosławna podlegająca patriarchatowi moskiewskiemu. Oprócz tego działają jeszcze: Ukraińska Cerkiew Prawosławna

⁴ Na przykład tym, którzy – jak Oleg Soskin - wzywają do stworzenia zjednoczonej ukraińskiej cerkwi prawosławnej.

⁵ Po upadku reżimu komunistycznego można zaobserwować w tych regionach wzmożone zainteresowanie religią, z tym, że przybiera ono obecnie często formy dalekie od tradycyjnej religijności, a popularność zyskują wyznania i sekty, które nigdy wcześniej na tych terenach nie działały lub były obecne jedynie marginalnie.

⁶ Nie istnieją żadne wiarygodne dane na temat liczby wiernych poszczególnych cerkwi. W badaniach socjologicznych odsetki deklarujących się jako należący do patriarchatu moskiewskiego są mniejsze niż tych, którzy deklarują przynależność do patriarchatu kijowskiego (zob. np. Dudar, Szangina 2000:86). Jednak bardzo wielu wiernych zwyczajnie nie orientuje się, nawet nie chce się orientować, do jakiego odłamu prawosławia należy ich parafia (Pawluczuk 1998). Język liturgii (ukraiński) wyróżnia zdecydowanie jedynie cerkiew autokefaliczną, w świątyniach należących do patriarchatu moskiewskiego i kijowskiego

patriarchatu kijowskiego oraz Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna⁷ i kilka drobniejszych, liczących po kilka lub kilkanaście parafii wspólnot prawosławnych. Wszystkie one – poza Ukraińską Cerkwią Prawosławna patriarchatu moskiewskiego – są niekanoniczne, to znaczy nie są uznawane przez kościoły prawosławne w innych krajach.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA RELIGIJNOŚCI NA UKRAINIE

W poszukiwaniu specyficznych cech ukraińskiej religijności warto zestawić ją z religijnością innych narodów – tych, które podobnie jak Ukraina mają za sobą komunistyczną i radziecką przeszłość oraz takich, które tej przeszłości nie mają. Do porównań posłużą zatem Rosja i Białoruś – ze względu na podobny status państw byłego ZSRR i jednocześnie przynależność do tradycji prawosławnej, Rumunia – która jest krajem tradycyjnie prawosławnym i postkomunistycznym, ale nigdy nie była częścią ZSRR, Grecja – ze względu na tradycję prawosławną i jednocześnie przynależność do wspólnoty państw zachodnich. Niektóre aspekty religijności zilustruję także danymi z wybranych krajów Europy Zachodniej lub Unii Europejskiej potraktowanej jako całość, oraz Polski i Słowacji.

Tabela 2. Religijność na Ukrainie w porównaniu z wybranymi krajami europejskimi

Kraj	Odsetek osób deklarujących się jako wyznawcy religii	Odsetek tych, którzy uważają się za osoby religijne
Rumunia	98	85
Grecja	96	80
Polska	95	94
Austria	88	81
Słowacja	77	82
Bułgaria	70	52
Niemcy	60	46
Ukraina	58	75
Białoruś	52	28
Rosja	52	67

Dane: EVS

Pod względem odsetka osób deklarujących się jako wyznawcy jakiejś religii, Ukraina różni się wyraźnie od tych europejskich krajów prawosławnych, które nie mają za sobą doświadczenia ZSRR (Rumunii, Bułgarii i Grecji), i w omawianej grupie dziesięciu krajów należy do tych o stosunkowo niskim odsetku osób identyfikujących się z jakąś religią.

język liturgii jest różny (ukraiński lub starocerkiewno-słowiański) w zależności od preferencji wiernych i duchownych.

⁷ O skomplikowanej sytuacji instytucjonalnej w ukraińskim prawosławiu można przeczytać np. w czasopiśmie „Nacionalna Bezpeka i Oborona” nr 10 z 2000 r., rolę tych konfliktów i podziałów dla sytuacji społeczno-politycznej na Ukrainie omawia natomiast szeroko Mirosław Marynowycz (2001).

Jednak, jeśli weźmiemy pod uwagę inny rodzaj deklaracji religijności, niezależny od identyfikacji z istniejącymi wyznaniem – okaże się, że Ukraińcy lokują się gdzieś w środku omawianej grupy (tab.2). Co ciekawe, Ukraina (podobnie jak Rosja i Słowacja) wyróżnia się większym odsetkiem osób uważających się za religijne niż tych, którzy identyfikują się z jakimś wyznaniem. Sytuacja ta utrzymuje się we wszystkich regionach, z tym, że na zachodzie kraju różnica między odsetkiem osób należących do jakiegoś wyznania i uważających się za religijne jest najmniejsza.

Wygląda tak, jakby w trzech wspomnianych krajach znaczny odsetek osób rozumiał religijność inaczej niż przez pryzmat formalnej przynależności do tego czy innego wyznania. Można przypuszczać, że dla tych osób szczególne znaczenie mają wewnętrzne formy religijności. W dalszych analizach tę grupę będę nazywać **osobami o nietradycyjnej religijności**.

Blizsze przyjrzenie się religijności Ukraińców pokazuje, że w wielu przypadkach ma ona raczej charakter deklaracyjny i trudno powiedzieć, na czym właściwie polega. Mimo, że $\frac{3}{4}$ badanych uważa się za osoby religijne, to już znacznie mniej, bo jedynie 42% wierzy w istnienie osobowego Boga. Niewiele ponad połowie respondentów (52%) religia daje siłę i poczucie bezpieczeństwa, niecała połowa (49%) przyznaje się do chwil modlitwy, medytacji lub kontemplacji, zaś Bóg jest ważny w życiu⁸ jedynie dla 42%.

Tabela 3 Religijność wewnętrzna

Treść odpowiedzi	Ładunki czynnikowe
Bóg jest ważny w życiu	0.871
Religia daje siłę i poczucie bezpieczeństwa	0.870
Wiara w istnienie osobowego Boga	0.847
Uważa się za osobę religijną	0.834
Są chwile modlitwy, medytacji lub kontemplacji	0.802

Dane: EVS

Analiza czynnikowa przytoczonych tu pytań odwołujących się do indywidualnych przeżyć religijnych osób badanych pokazuje, że tworzą one jeden czynnik, uwzględniający 71% zmienności odpowiedzi na

analizowane pytania. Jego najistotniejszymi elementami są: ważność Boga w życiu oraz poczucie siły i bezpieczeństwa płynące z religii (tab. 3). Czynnik ten można nazwać religijnością wewnętrzną.

⁸ jest to odsetek osób, które na 10-punktowej skali, na której 1 oznacza „w ogóle nie jest ważny”, a 10 „jest bardzo ważny”, wybrały 8, 9 lub 10.

Z odpowiedzi na przytoczone powyżej pytania można skonstruować prostą skalę⁹, która pozwala na oszacowanie odsetków osób różniących się poziomem religijności w różnych grupach społecznych. Jedynie 21% badanych Ukraińców charakteryzowało się wysokim poziomem religijności – czyli akceptowali wszystkie pięć elementów omawianego tu czynnika, 17% akceptowało cztery elementy. 27% nie zaakceptowało żadnego z wymienionych tu wskaźników religijności wewnętrznej.

Poziom religijności wewnętrznej jest najsilniej zróżnicowany ze względu na płeć i region zamieszkania respondenta. Bardziej religijne okazały się kobiety i osoby mieszkające w zachodniej części kraju.

Osoby o nietradycyjnej religijności, czyli takie, które uważają się za religijne, lecz nie należą do żadnego wyznania, wbrew przypuszczeniom nie wyróżniały się wyższą wartością wskaźnika wewnętrznej religijności. Średnia wartość tego wskaźnika jest dla tej grupy istotnie mniejsza niż dla „tradycyjnie religijnych” (czyli identyfikujących się z jakimś wyznaniem). Mniejsze są też w tej grupie odsetki akceptujących poszczególne elementy składowe wskaźnika religijności wewnętrznej. Innymi słowy poziom i struktura religijności wewnętrznej owych „nietradycyjnie religijnych” przypomina raczej postawy osób, które określiły się jako niereligijne.

Ciekawie przedstawia się zależność religijności wewnętrznej od wieku respondentów. Jest ona nieliniowa i wyraźnie zaznacza się większe zainteresowanie religią w najmłodszej grupie respondentów. Jeszcze silniej efekt ten można zaobserwować, gdy uwzględnimy podział kraju na regiony (wykr. 1).

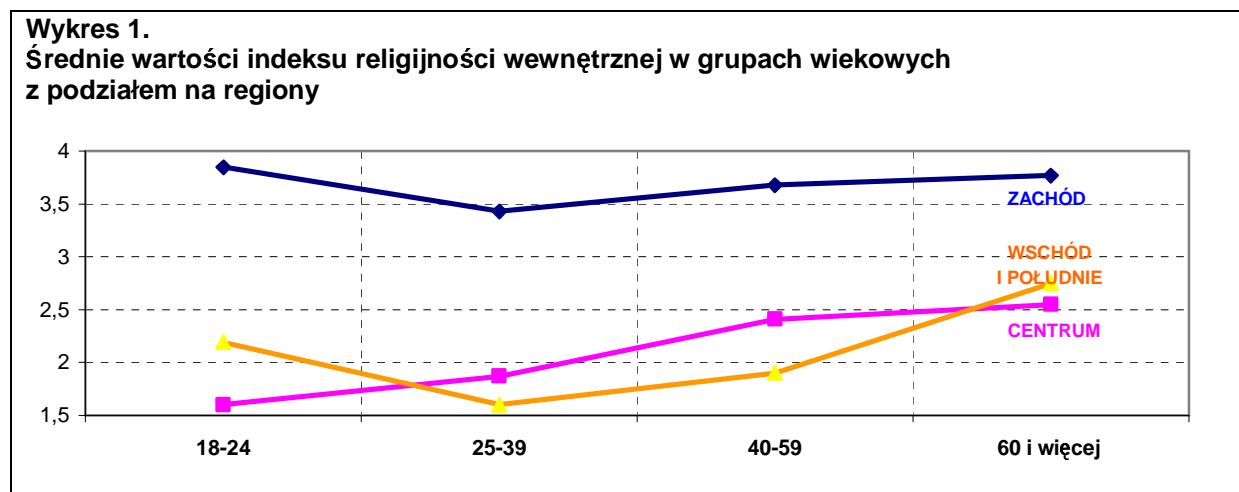
Region centralny jako jedyny charakteryzuje się liniową zależnością stopnia zaangażowania religijnego od wieku, co jest tendencją występującą w większości krajów europejskich. Wspomniany wzrost zainteresowania religią w najmłodszej grupie respondentów wyraźny jest na wschodzie i zachodzie Ukrainy.

Edukacja tych młodych ludzi przebiegała w znacznej części już po rozpadzie ZSRR, a więc byli oni w mniejszym stopniu poddani ateizacyjnej presji ze strony systemu radzieckiego. Religia stanowi dla nich element nowego świata, który kojarzy się z nową rzeczywistością a jednocześnie ma trochę smak owocu dawniej zakazanego. Na bardziej

---

⁹ Skala została skonstruowana przez zliczenie odpowiedzi wskazującej w przypadku każdego pytania na postawę proreligijną i przyjmuje wartości od 0 do 5 (Marody 1996)

religijnym zachodzie, wiekowe zróżnicowanie religijności jest mniejsze niż we wschodniej części kraju, ale i tu wspomniany efekt widoczny jest dość wyraźnie – średni wskaźnik religijności młodzieży jest nawet większy niż dla najstarszych respondentów.

Dane: EVS'99

Analiza danych z różnych krajów pokazuje, że opisany tu wzrost religijności wśród młodzieży jest zjawiskiem charakterystycznym dla wielu społeczeństw postkomunistycznych, nie tylko dla byłych republik radzieckich. Spośród krajów należących dawniej do ZSRR, efekt ten wyraźny jest na Białorusi, w pewnym stopniu także w Rosji i bardzo słabo na Litwie (w pozostałych krajach byłego ZSRR nie występuje). Poza obszarem byłego ZSRR dotyczy również Polski, Węgier i Bułgarii. Na zachodzie Europy natomiast nie występuje nigdzie poza Irlandią Północną.

Odrębną kwestią związaną z postawami wobec religii jest udział w praktykach religijnych. Szczególnym rodzajem takich praktyk jest modlitwa, która w większym stopniu należy do sfery religijności indywidualnej niż do jej publicznego wymiaru, jakim jest udział w nabożeństwach.

Ukraińcy modlą się zdecydowanie częściej niż np. Rosjanie (tab. 4) – co czwarty deklaruje, że czyni to codziennie, 19% – co najmniej raz w tygodniu. Jednak w krajach prawosławnych nie mających za sobą radzieckiej przeszłości, takich jak Grecja czy Rumunia, codzienne modlitwy są praktyką znacznie częstszą.

Tabela 4. Częstotliwość modlitw

Pomijając uczestnictwo w nabożeństwach, jak często modli się Pan(i) do Boga?	Rumunia	Grecja	Ukraina	Rosja	Polska
Codziennie	55	35	25	17	50
raz lub kilka razy w tygodniu	21	20	19	11	26
kilka / kilkanaście razy w roku	7	21	16	14	14
Rzadziej	10	9	4	4	4
Nigdy	7	15	37	53	4

Dane: EVS

Podobnie sprawa przedstawia się z uczestnictwem w nabożeństwach. Propaganda czasów radzieckich starała się stwarzać wrażenie, że do kościoła czy cerkwi chodzą jedynie „stare babcie”, a udział w obrzędach mógł się skończyć w najlepszym razie kłopotami w pracy czy nawet jej utratą. Mimo takiej atmosfery panującej w całym ZSRR, ukraińska religijność wyróżnia się bardziej aktywnym udziałem wiernych w obrzędach niż ma to miejsce w społeczeństwach białoruskim czy rosyjskim. Szczególne zaangażowanie w praktyki religijne demonstrują mieszkańcy Ukrainy Zachodniej, gdzie popularność tego publicznego wymiaru religijności jest podobna do obserwowanej w Rumunii czy Grecji i przewyższa przeciętną dla Europy Zachodniej (tab. 5).

Tabela 5. Udział w praktykach religijnych

Kraj	raz w tyg. lub częściej	raz w miesiącu	w główne święta kościelne	raz w roku lub rzadziej	nigdy
Słowacja	40	9	14	14	23
Rumunia	25	22	37	8	8
średnia dla Europy Zach.	22	11	17	18	32
Grecja	14	20	53	8	5
Bułgaria	10	12	38	14	26
Ukraina	10	8	42	11	29
(Ukraina Zachodnia)	24	17	40	8	11
Białoruś	6	9	34	23	28
Rosja	3	6	23	19	49

Dane: EVS

gijnych, który jest na Ukrainie niemal liniowo zależny od wieku. Podobny typ zależności udziału w obrzędach od wieku obserwowany jest w całej Europie.

Udział w praktykach religijnych jest jednym z elementów instytucjonalnego wymiaru religijności, który za Mirosławą Marody i autorami EVS nazwę związek z kościołem (Marody 1996; Halman 1999), a który uwzględnia także aktywność na rzecz kościoła lub organizacji religijnych. Można stworzyć skalę takiego związku z instytucjami religijnymi, która dzieli respondentów na cztery kategorie ze względu na poziom ich zaangażowania w

Warto w tym miejscu zauważyć, że opisane wcześniej i charakterystyczne dla niektórych krajów postkomunistycznych szczególnie religijne zaangażowanie młodzieży nie przekłada się na udział w praktykach reli-

działalność na rzecz instytucji wyznaniowych. Pierwsza kategoria to **ludzie kościoła**, czyli osoby, które są wyznawcami jakiejś religii, uczestniczą w nabożeństwach przynajmniej raz w miesiącu, a ponadto są członkami organizacji religijnych i kościelnych lub w ostatnim czasie zrobiły coś dla tego typu organizacji. Druga kategoria to osoby, które są wyznawcami religii i chodzą do kościoła przynajmniej raz w miesiącu, ale nie biorą udziału w pracy organizacji związanych z religią. Te osoby to **bierni członkowie kościoła**. Kolejna grupa to **marginalni członkowie kościoła** – czyli osoby, które rzadko uczestniczą w nabożeństwach i nie są aktywne w organizacjach, chociaż jednocześnie uważają się za wyznawców religii. Ostatnia grupa to **byli członkowie kościoła**, czyli osoby, które obecnie nie są wyznawcami religii, ale byli nimi kiedyś.

Tabela 6. Związek z kościołem w wybranych krajach

Kraj	ludzie Kościoła	bierni członkowie kościoła	marginalni członkowie kościoła	byli członkowie kościoła
Słowacja	20	40	32	8
średnia dla Europy Zachodniej	14	29	42	16
Polska	6	73	18	3
Grecja	6	29	63	2
Ukraina	6	24	68	2
(Ukraina Zachodnia)	9	39	51	1
Białoruś	6	19	74	1
Rumunia	3	44	52	1
Bułgaria	3	26	71	1
Rosja	3	14	81	2

Dane: EVS

Przyglądając się religijnemu zaangażowaniu Ukraińców przez pryzmat tak skonstruowanej skali możemy stwierdzić, że dominują wśród nich marginalni członkowie kościoła (tab. 6). Jest ich blisko 70% i nawet w najbardziej religijnym regionie zachodnim połowa wiernych należy do tej kategorii. Warto jednak zauważyć, że wysoki odsetek marginalnych członków kościoła nie jest cechą wyróżniającą kraje byłego ZSRR, lecz raczej jest charakterystyczny ogólnie dla krajów o tradycji prawosławnej. Udział „marginalnych członków kościoła” przekracza 50% także w Grecji, Rumunii i Bułgarii. Nieco większe zaangażowanie w działalność instytucji i organizacji religijnych można obserwować w krajach katolickich, nawet tych mających za sobą komunistyczną przeszłość, jak np. Słowacja i Polska, gdzie dominują „bierni członkowie kościoła”. Znacznie bardziej aktywni są natomiast wierni kościołów protestanckich¹⁰.

¹⁰ W USA aż 41% znalazło się w kategorii „ludzie kościoła”.

Inną wartą odnotowania cechą krajów o tradycji prawosławnej, która odróżnia je od krajów katolickich i protestanckich, jest bardzo mały udział kategorii „byli członkowie kościoła”. Grupa „byłych członków kościoła” nie przekracza w tych krajach kilku procent niezależnie od tego, czy odsetek wyznawców jest duży, jak w Grecji czy Rumunii, czy też stosunkowo niewielki, jak w Rosji czy Białorusi.

Charakterystyczne dla Ukraińców jest stosunkowo częste – częstsze niż na Białorusi i w Rosji – uznawanie za ważne religijnego obchodzenia „rytuałów przejścia”, takich jak narodziny, śmierć czy małżeństwo (tab. 7). Szczególnie wyróżnia ich przywiązywanie wagi do sakramentu małżeństwa, który w krajach postsowieckich jest najrzadziej uznawany za istotny. Wydaje się przy tym, że religia jest tu traktowana raczej jako element kulturowy,

Tabela 7. Uznanie ważności religijnego obchodzenia takich uroczystości jak narodziny, małżeństwo, śmierć.

Kraj	narodziny	małżeństwo	śmierć
Rumunia	98	98	98
Polska	96	95	96
Ukraina	87	70	86
Białoruś	84	61	88
Słowacja	83	80	85
Bułgaria	78	83	89
Rosja	76	55	80
Średnia dla Europy Zachodniej	70	71	79
Grecja	67	83	87

Dane: EVS

do którego badani odwołują się „od święta”. Ważność religijnego obchodzenia narodzin, małżeństwa i śmierci zadeklarowało bowiem na Ukrainie znacznie więcej osób (od 70% do 86%) niż identyfikowało się z jakimś wyznaniem (58%).

Biorąc pod uwagę przytoczone powyżej dane można stwierdzić, że Ukraińcy traktują kościół jako swego rodzaju „instytucję usługową” – zaspokajającą potrzeby wiernych, zajmującą się chrzcinami, ślubami i pogrzebami, ale niezbyt silnie zakorzenioną w społeczności. Nie odczuwają oni na ogół potrzeby własnego zaangażowania w działalność tej instytucji ani nawet regularnego uczestniczenia w obrzędach. Tego rodzaju postawa jest, jak widać z tab. 5, charakterystyczna dla krajów prawosławnych, gdzie kościół raczej nie stara się odgrywać roli jednej z instytucji społeczeństwa obywatelskiego. Trochę inaczej ta sytuacja wygląda w zachodnich regionach Ukrainy, w których przeważają wierni kościoła katolickiego obrządku wschodniego, a nie prawosławni. Mimo, że kościół unicki pod względem obrzędowym jest bardzo bliski prawosławia, różni się od niego postrzeganiem swej społecznej roli. Obywatelska i narodowa aktywność grekokatolików była w przeszłości znaczna (Chymka 1993; Turij 1997; Hrycenko 1998) i

do dziś wierni odczuwają silniejszy związek z kościołem niż obserwowany w innych regionach kraju. Nasze dane potwierdzają więc opinie wyrażane m.in. przez historyków zajmujących się życiem religijnym na terenach Galicji Wschodniej, że mimo silnych represji, jakim kościół grekokatolicki został poddany w czasach radzieckich, jego wpływ na kształtowanie postaw wiernych jest ciągle widoczny.

TREŚĆ WIARY

Po przeanalizowaniu postaw wobec religii i sposobu ich manifestowania, przyjrzyjmy się temu, w co konkretnie wierzą osoby deklarujące się jako religijne. I w tym wypadku warto

Tabela 8. Treść wiary

	Rosja	Ukraina	Grecja	Rumunia
Bóg	60	69	84	92
Grzech	56	61	66	84
życie po śmierci	26	29	47	51
Niebo	25	29	38	60
Piekło	25	27	32	57

Dane: FVS'99

porównać te dane z danymi dotyczącymi treści wiary w innych krajach europejskich. Zwraca uwagę fakt, że mimo różnic w odsetkach osób akceptujących poszczególne elementy wiary, struktura pozostaje

bardzo podobna niemal we wszystkich krajach poza Rumunią (tab. 8). Najwięcej osób wierzy w istnienie Boga, przy czym nie zawsze chodzi tu o wiarę w Boga osobowego.

Dość znaczny odsetek wierzy, że istnieje raczej rodzaj wyższej siły duchowej (tab. 9). Na drugim miejscu pod względem częstości akceptacji jest grzech. Najrzadziej uznaje się piekło (Rosjanie

Tabela 9. Wiara w Boga osobowego

	Wiara w Boga osobowego	Wiara w rodzaj ducha lub siły sprawczej	Trudno powiedzieć
Grecja	78	18	4
Ukraina (Ukraina Zachodnia)	57 74	26 19	17 6
Rosja	52	21	27
Rumunia	40	46	14

Dane: FVS

równie rzadko wierzą w istnienie nieba). Relacja między poziomem akceptacji grzechu i piekła jest dość interesująca – jak zauważa Mirosława Marody (1996), pojęcie grzechu oddzielone jest wyraźnie od pojęcia kary.

Z pojęciem grzechu generalnie są na Ukrainie kłopoty. Co prawda znaczna większość uznaje jego istnienie, ale trudno powiedzieć, na czym opierają oni przekonanie, co jest grzechem, a co nie. Jedynie 43% uważa bowiem, iż *istnieją jasne i niepodważalne zasady, które pozwalają odróżnić dobro od zła*. Więcej zwolenników (54%) ma pogląd, iż *to, co jest dobrem, a co złem zależy całkowicie od sytuacji w danym momencie*. Okazuje się ponadto, że przekonanie o

istnieniu niepodważalnych zasad moralnych oraz akceptacja pojęcia grzechu są od siebie prawie niezależne ($r=0.07$).

Analiza czynnikowa potwierdziła, że omawiane aspekty wiary układają się na Ukrainie w jeden czynnik, który można za Marody nazwać „ortodoksyjnością wiary”. Na podstawie tych elementów można więc skonstruować skalę ortodoksyjności, która przyjmuje wartości od 0 do 5 w zależności od liczby elementów akceptowanych przez respondenta.

Aby dokładniej przeanalizować strukturę tego aspektu religijności, podzieliłam respondentów na trzy kategorie: **wierzących ortodoksyjnie**, czyli osoby, które wierzą w Boga oraz co najmniej w trzy z pozostałych czterech elementów, **wierzących selektywnie** – czyli takich, którzy akceptują od 1 do 3 elementów oraz **niewierzących**, czyli osoby, które odrzucają wszystkie wspomniane elementy wiary.

Interesującą informację o treści wiary niesie analiza tego, co odrzucają wierzący „ortodoksyjnie” i „selektywnie”. Ci pierwsi najczęściej odrzucają życie po śmierci oraz piekło, zaś wierzący selektywnie – piekło i niebo (tab. 10). Wydaje się, że obie kategorie wierzących mają kłopoty z zaakceptowaniem istnienia świata nadprzyrodzonego, który

Tabela 10. Odrzucane elementy wiary

Wierzący „ortodoksyjnie”	Wierzący „selektywnie”
<p>Wierzący ortodoksyjnie odrzucają najczęściej:</p> <ul style="list-style-type: none"> • życie po śmierci (11%) • piekło (6%) 	<p>Wierzący selektywnie najczęściej odrzucają:</p> <ul style="list-style-type: none"> • piekło (96%) • niebo (94%) • życie po śmierci (79%) • grzech (18%) • Boga (9%)

Dane: EVS'99

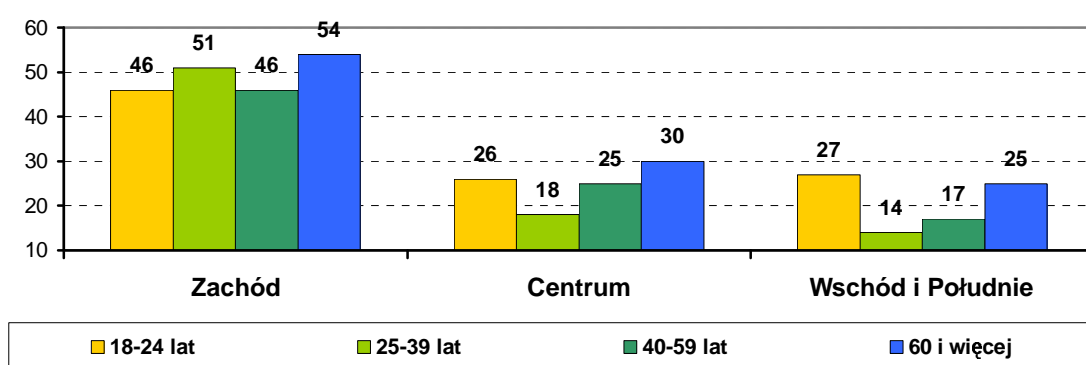
jest jednym z fundamentów światopoglądu chrześcijańskiego. Być może jednak życie po śmierci było odrzucane przez ortodoksyjnie wierzących chrześcijan ze względu na nieco niefortunne nazwanie tego aspektu wiary. Takie sformułowanie

kojarzy się ze spirytualizmem, „wywoływaniem duchów” itd., co nie jest akceptowane przez religie chrześcijańskie.

Pod względem stopnia ortodoksyjności wiary Ukraina dzieli się na dwa obszary – Ukrainę Zachodnią, gdzie połowa badanych mieszkańców zalicza się do ortodoksyjnie religijnych, oraz pozostałe regiony, w których przeważają wierzący selektywnie (54%). Stopień ortodoksyjności wiary jest kolejnym, po religijności wewnętrznej, aspektem stosunku Ukraińców do religii, w którym przejawia się zwiększone zainteresowanie młodego pokolenia. Zjawisko to jest szczególnie wyraźnie widoczne, gdy porównamy udział kategorii „wierzących ortodoksyjnie” w różnych grupach wiekowych.

Wśród najmłodszych respondentów (18-24 lata) odsetek tej kategorii wierzących jest większy niż w starszych grupach wiekowych. W krajach Europy Zachodniej i innych krajach europejskich udział tej kategorii wierzących jest tym mniejszy im młodszy są respondenci. Szczególne zainteresowanie omawianym aspektem religijności wśród młodzieży występuje właściwie we wszystkich regionach kraju, ale najsilniej przejawia się na południu i wschodzie Ukrainy, gdzie udział „wierzących ortodoksyjnie” jest największy właśnie w najmłodszej grupie wiekowej (wykres 2).

Wykres 2. Odsetki wierzących ortodoksyjnie w grupach wiekowych (z uwzględnieniem podziału regionalnego)

Dane: EVS

Powyżej zostały przeanalizowane różne aspekty religijności na Ukrainie i porównane do sytuacji w innych krajach i regionach o podobnej lub też zupełnie odmiennej tradycji. Analiza dotyczyła religijności wewnętrznej i instytucjonalnej oraz treści wiary i stopnia jej ortodoksyjności. Odrębnym brany pod uwagę aspektem była częstotliwość modlitw. Warto zastanowić się teraz, jak te aspekty religijności oddziałują na siebie nawzajem i które z nich są ze sobą powiązane.

Badanie współczynnika korelacji liniowej między omawianymi czynnikami (tab. 11) pokazuje, że religijność wewnętrzna, ortodoksyjność wiary i częstotliwość modlitw są ze sobą dość silnie skorelowane, natomiast religijność instytucjonalna jest w tej strukturze mniej istotna, słabo związana z pozostałymi elementami. Wszystkie one jednak są różnymi aspektami jednego czynnika - religijności¹¹.

¹¹ Potwierdziła to analiza czynnikowa, która z omawianych tu czterech aspektów religijności: wewnętrznej, instytucjonalnej, częstości modlitw oraz ortodoksyjności wiary, wyodrębniła jeden czynnik uwzględniający 57% zmienności tworzących go zmiennych.

Tabela 11. Macierz współczynników korelacji między różnymi aspektami religijności

	Religijność wewnętrzna	Częstotliwość modlitw	Ortodoksyjność wiary	Religijność instytucjonalna
Religijność wewnętrzna		0.76	0.69	0.35
Częstotliwość modlitw	0.76		0.61	0.41
Ortodoksyjność wiary	0.69	0.61		0.31
Religijność instytucjonalna	0.35	0.41	0.31	

Dane: EVS

Słaba korelacja wskaźnika religijności instytucjonalnej z pozostałymi formami religijności, to kolejny dowód na istniejący w społeczeństwie silny podział na „religię prywatną” i „religię publiczną”. Jednocześnie fakt, że wszystkie badane elementy tworzą jednak jeden czynnik świadczy o tym, że nie mamy tu do czynienia z odmiennymi typami religijności, lecz raczej z dwoma jej aspektami, z których jeden – ten publiczny wyraźnie traci na znaczeniu.

ROLA RELIGII W ŻYCIU PUBLICZNYM

Charakteryzując wcześniej instytucjonalny aspekt religijności Ukraińców zwróciłam uwagę na to, że ich zaangażowanie w życie Kościoła i organizacji religijnych jest raczej niskie, za to chętnie odwołują się do tych instytucji dla zapewnienia odpowiedniej oprawy „rytuałom przejścia” – narodzinom, małżeństwu, śmierci. Czy można wysnuć stąd wniosek, że instytucje religijne na Ukrainie pełnią wyłącznie rolę „kulturalno-usługową”? Bardziej szczegółowa analiza dostępnych danych pokazuje, że jest to konkluzja zbyt daleko idąca, choć wyraźnie zaznacza się tam tendencja do oddzielania sfery przeżyć duchowych, w której rola Kościoła jest znaczna i akceptowana, od sfery polityki i życia społecznego, która powinna być – zdaniem badanych – spod tego wpływu wyłączona. Badacze zajmujący się przemianami religijności we współczesnych społeczeństwach obserwują podobne tendencje w większości krajów europejskich i uważają je za pochodną procesów modernizacyjnych (Knoblauch 1996; Marody 1996 i 2002).

Kościół jest jedną z instytucji obdarzanych przez Ukraińców najwyższym zaufaniem. *Zdecydowanie ufa* mu 30% respondentów (dodatkowe 37% *raczej ufa*). Na drugim miejscu w

tym rankingu instytucji jest system edukacyjny, do którego *zdecydowanie zaufanie* wyraziło 23% badanych. Postawy wobec Kościoła są oczywiście zależne od stosunku do religii, ale zaufanie (*zdecydowanie* lub *raczej*) do tej instytucji wyraża również 38% osób nie należących do żadnego wyznania i co trzeci uznający się za osobę niereligijną.

Stosunek do Kościoła jest zróżnicowany regionalnie. Tak jak w przypadku innych kwestii związanych z religijnością, wyróżnia się zwłaszcza region zachodni, w którym jakąś formę zaufania do Kościoła (*zdecydowanie* lub *raczej*) wyraziło blisko 90 proc. badanych. Można także zaobserwować słabą pozytywną zależność tej postawy od wieku ($r=0.13$) i nieco silniejszą – od płci. Częściej ufają kościołowi kobiety niż mężczyźni ($r=0.22$).

Mimo ogólnie dość wysokiego poziomu zaufania do Kościoła, wyraźnie widoczna jest na

Tabela 12. Akceptacja dla oddzielenia Kościoła od polityki

Liderzy religijni nie powinni wpływać na to, jak ludzie głosują w wyborach	Europa Zachodnia	Ukraina	Grecja	Polska
Zdecydowanie się zgadzam	41	24	34	55
Zgadzam się	37	58	44	31
Ani się zgadzam ani się nie zgadzam	11	9	15	6
Nie zgadzam się	9	8	5	6
Zdecydowanie się zgadzam	3	1	2	3

Dane: EVS'99

Ukrainie tendencja do ograniczania wpływu tej instytucji na sprawy społeczne i polityczne. Większość Ukraińców sądzi, że liderzy religijni nie powinni mówić ludziom, jak mają głosować w wyborach, a także, że nie powinni oni wpływać na politykę państwa.

Warto przy tym podkreślić, że

Ukraina – w której nieco ponad 80 proc. badanych zgodziło się ze stwierdzeniem, że liderzy religijni nie powinni wpływać na to, jak ludzie głosują w wyborach – nie wyróżnia się pod tym względem spośród innych krajów europejskich (tab.12).

W postawach Ukraińców wobec tej kwestii nie było różnic między mieszkańcami różnych regionów kraju. Bardzo słaby okazał się także wpływ faktu identyfikowania się bądź nie z jakimś wyznaniem.

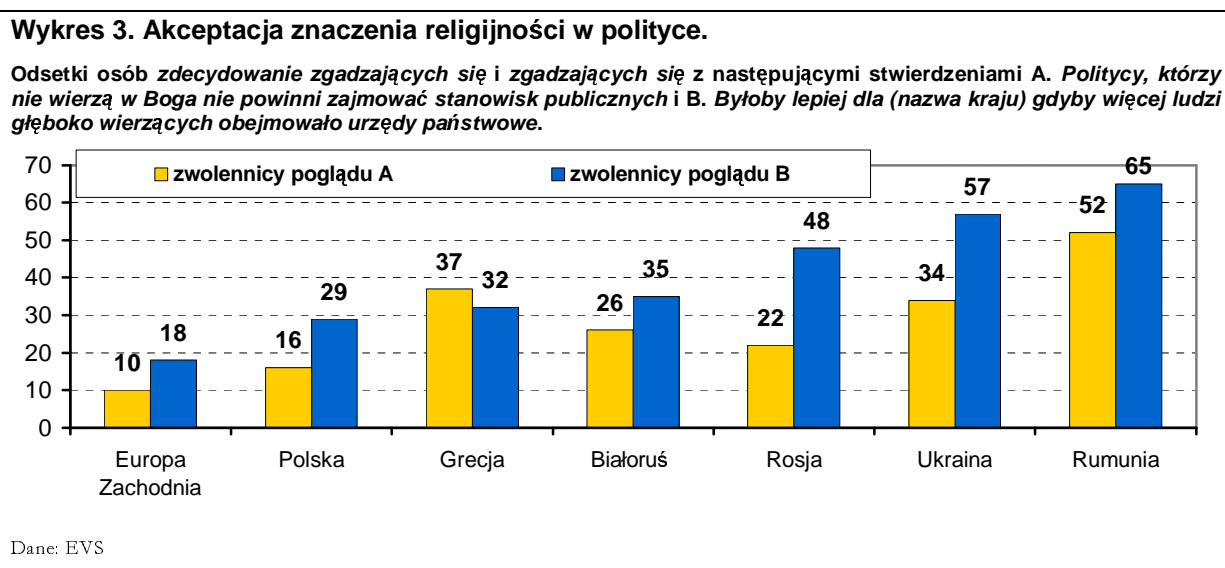
Podobnie kształtowały się oceny wpływu liderów religijnych na politykę państwa. 72% badanych uważało taki wpływ za niewłaściwy. Przy tym w regionalnym rozkładzie analizowanych opinii daje się zauważyć pewien paradoks: na bardziej religijnym zachodzie kraju było więcej zwolenników wyłączenia polityki państwa spod wpływu liderów religijnych (75%) niż w pozostałej części kraju (69%). Być może jest to związane z tym, że w regionie zachodnim bardziej niż gdzie indziej rozpowszechnione jest przekonanie, że obecna polityka państwa znajduje się pod wpływem Kościoła, co jest sytuacją

niepożądaną. Tak sądziło blisko 60 proc. badanych mieszkańców Ukrainy Zachodniej, podczas gdy w pozostałych regionach odsetek ten nie przekraczał 40 proc.

Na postawy wobec politycznej roli liderów religijnych pewien wpływ ma zaufanie do Kościoła, przy czym zaufanie to silniej koreluje z opiniami na temat wpływu liderów na politykę państwa niż z opiniami na temat ich wpływu na zachowania wyborcze. Badana korelacja staje się jeszcze bardziej znacząca, jeśli używając metod statystycznych wyłączymy wpływ zróżnicowania regionalnego¹².

Mimo tego, że postulat oddzielenia Kościoła od spraw politycznych znajduje na Ukrainie szerokie poparcie, wielu badanych uważa religijność za pożądaną cechę polityków. Ponad połowa respondentów zgodziła się z poglądem, że dla Ukrainy byłoby lepiej, gdyby więcej głęboko wierzących ludzi obejmowało urzędy państwowe. 34% uważało nawet, że politycy, którzy nie wierzą w Boga nie powinni obejmować stanowisk publicznych. Były to jedne z wyższych wskaźników w Europie. Spośród badanych krajów religijność w polityce częściej cenili tylko Rumuni (wykres 3).

Obydwa poglądy dotyczące religijności polityków znajdowały znacznie więcej zwolenników na Ukrainie Zachodniej niż w pozostałych regionach kraju, przy czym

¹² Współczynniki korelacji Pearsona między oceną wpływu liderów religijnych na zachowania wyborcze a zaufaniem do Kościoła wynosi 0.09 bez kontroli wpływu zróżnicowania regionalnego i 0.17 gdy ten wpływ kontrolujemy. W przypadku oceny wpływu liderów religijnych na politykę państwa odpowiednie współczynniki wynoszą 0.18 i 0.20.

najbardziej sceptyczni pod tym względem byli mieszkańcy regionu wschodniego i południowego.

Jak można było oczekiwać, pozytywną rolę religijności polityków częściej dostrzegały osoby identyfikujące się z jakimś wyznaniem niż ci, którzy nie identyfikowali się z żadnym. Dała się również zaobserwować niezbyt silna zależność od wieku – ludzie starsi byli częściej przekonani, że niewierzący politycy nie powinni sprawować władzy ($r=0.14$), natomiast pogląd o pozytywnym wpływie religijności rządzących na sprawy kraju praktycznie nie zależał od wieku, miał za to więcej zwolenników wśród kobiet niż wśród mężczyzn ($r=0.18$).

O panującym wśród Ukraińców stosunkowo powszechnym szacunku do religii świadczy także fakt, że większość badanych wyrażała przekonanie, iż religia powinna znajdować się

Tabela 13. Postawy wobec państwowej ochrony religii

Czy sądzi Pan(i), że książki i filmy, w których atakuje się religię powinny być zabronione przez prawo?	Ukraina ogółem	Zachód	Centrum	Wschód i Południe
Zdecydowanie tak	21	39	17	15
Raczej tak	34	33	36	33
Raczej nie	30	15	32	35
Zdecydowanie nie	15	12	14	16

Dane: EVS'99

pod ochroną państwa. 55% respondentów odpowiedziało twierdząco na pytanie, czy książki i filmy atakujące religię powinny być na Ukrainie zabronione. W regionie zachodnim udział zwolenników tego poglądu

przekraczał 70 proc., i nawet na najbardziej zateizowanym wschodzie kraju zbliżył się do połowy (tab. 13).

Powyższa analiza pokazuje, że niezależnie od negatywnej oceny instytucjonalnego zaangażowania Kościoła w polityce, Ukraińcy cenią sobie religię i religijność jako istotne wartości, które powinny być obecne w życiu publicznym. Jeżeli wyrażają przekonanie, że głęboko wierzący politycy wypełnialiby swoje zadania wobec kraju lepiej niż niewierzący, oznacza to, że dostrzegają znaczenie propagowanych przez religię wartości i od osób wierzących oczekują postępowania zgodnego z tymi wartościami. W toku dalszych analiz zastanowię się, w jakim stopniu religijność samych respondentów ma wpływ na ich własne postępowanie.

WPLYW RELIGIJNOŚCI NA POSTAWY I OCENY MORALNE

Jeśli religijność jest głęboko ugruntowanym i ważnym elementem przekonań jednostki, powinna – niezależnie od formy, jaką przybiera – kształtować postawy tej jednostki wobec świata zewnętrznego i wpływać na jej działanie. Szczególnie silnego związku z religijnością należałoby oczekiwać w sferze przekonań moralnych.

Większość badanych Ukraińców deklaruje, iż znajduje w swej religii odpowiedzi na pytania dotyczące moralności, potrzeb duchowych jednostki oraz życia rodzinnego.

Tabela 14. Religia a problemy jednostki i społeczeństwa

Czy religia daje właściwe odpowiedzi na pytania dotyczące...	Odsetek odpowiedzi twierdzących
...duchowych potrzeb jednostki	63
...moralności	62
...problemów Życia rodzinnego	47
...problemów społecznych stojących obecnie przed naszym krajem	20

Dane: EVS

Kwestie społeczne natomiast są na ogół uważane za znajdujące się poza sferą wpływu religii (tab. 14).

Podobnie jak w przypadku innych kwestii związanych z religijnością, ludzie starsi, kobiety oraz mieszkańcy regionu zachodniego, częściej niż pozostali respondenci znajdowali w religii właściwe odpowiedzi na nurtujące ich pytania dotyczące spraw duchowych, moralności, życia rodzinnego i problemów społecznych. Interesujące, że na wschodzie i południu kraju najmlodszy respondenci szczególnie często deklarowali, że religia odpowiada na ich duchowe potrzeby. Oni też – jak było pokazane wyżej – odznaczali się wyższym od przeciętnego poziomem religijności wewnętrznej.

Mimo ogólnie dość wysokiego odsetka osób twierdzących, że znajdują w religii odpowiedzi na pytania z dziedziny moralności, religijność w niewielkim jedynie stopniu przekłada się na przekonania moralne badanych mieszkańców Ukrainy.

Stosunkowo najsilniejsza jest korelacja religijności z opiniami dotyczącymi zachowań seksualnych¹³, jednak i tu nie ona jest wysoka: $r=0.252$. „Moralność obywatelska”, czyli

---

¹³ Analiza czynnikowa przeprowadzona dla zespołu pytań o akceptację różnego typu zachowań wyodrębniła pięć czynników, wyjaśniających w sumie 58% wariacji tworzących je zmiennych. Czynnikiem pierwszy, to **zachowania związane z seksualnością i sferą kontaktów męsko-damskich**: seks z nieletnimi, przypadkowe stosunki seksualne, prostytutka, homoseksualizm, a także zdrada małżeńska i rozwód. W tej grupie zachowań znalazła się również aborcja. Drugi czynnik, to rodzaj moralności

sprawy dotyczące płacenia podatków i brania łapówek, w społeczeństwie ukraińskim zupełnie nie wiążą się z religijnością, ta ostatnia przekłada się natomiast w pewnym stopniu na opinie dotyczące zachowań wobec społeczności (rzucanie śmieci, palenie tytoniu w miejscach publicznych). Osoby bardziej religijne są w większym stopniu skłonne szanować współobywateli.

Oceny różnych zachowań są najsilniej kształtowane przez te aspekty religijności, które wiążą się z osobistymi przeżyciami jednostek – religijność wewnętrzną i częstotliwość modlitw. Sfera instytucjonalna (związek z kościołem) czy też treść wiary (stopień jej ortodoksyjności) mają mniejsze znaczenie.

Blisko połowa respondentów znajduje w religii odpowiedź na pytania dotyczące życia rodzinnego. Wydaje się, że na tę dziedzinę życia religijność rzeczywiście ma pewien wpływ – przynajmniej w sferze przekonań i deklaracji. Zgodność przekonań religijnych jako warunek udanego małżeństwa była częściej wymieniana przez osoby charakteryzujące się zarówno większym stopniem wewnętrznej religijności ($r=0.37$; 0.28 przy kontroli zróżnicowania regionalnego¹⁴) jak i silniejszym związkiem z instytucjami religijnymi ($r=0.31$; 0.27).

Podobne zależności można zaobserwować badając korelację między własną religijnością respondentów a wyborem przez nich religijności jako wartości, którą rodzice powinni przekazać dzieciom w toku wychowania. Współczynnik korelacji z religijnością wewnętrzną wynosił 0.41 (0.33 przy kontroli zróżnicowania regionalnego), zaś z instytucjonalną 0.38 (0.31).

Jedynie co piąty badany był przekonany, że religia przynosi odpowiedzi na pytania dotyczące współczesnych problemów społecznych i politycznych na Ukrainie. Nic więc

---

obywatelskiej, grupujący **zachowania w stosunku do państwa i jego instytucji**, jak: oszukiwanie na podatkach, domaganie się od państwa świadczeń bez uprawnienia do nich, płacenie gotówką aby uniknąć opodatkowania, korupcja. Trzeci czynnik był także związany z „moralnością obywatelską”, ale grupował **zachowania wobec społeczności**, takie jak: rzucanie śmieci, palenie tytoniu w miejscach publicznych, jazda „na gapę” i przekraczanie prędkości w terenie zabudowanym. Ostatnie dwa czynniki, to **działanie przeciwko życiu**: samobójstwo, zabójstwo polityczne, eutanazja oraz **cięższe wykroczenia**, takie jak jazda samochodem pod wpływem alkoholu, zażywanie narkotyków czy zabieranie komuś samochodu bez jego wiedzy i zgody.

¹⁴ Opisane tu korelacje były istotnie zależne od regionu zamieszkania respondentów, dlatego oprócz współczynników korelacji dla całej próby podaję także wartość korelacji cząstkowych przy kontroli zmiennej „region”.

dziwnego, że związek postaw wobec religii z poglądami politycznymi, a konkretnie z opiniami na temat demokracji i wolnego rynku okazał się słaby. Było tak nawet w odniesieniu do bardzo ogólnych kwestii, takich jak np. wybór między wolnością a równością.

Większość Ukraińców, postawiona przed koniecznością dokonania takiego wyboru, opowiada się za wolnością (53% wobec 41% zwolenników równości). Żaden z aspektów religijności nie ma związku z tymi postawami. Podobnie jest, gdy badamy poparcie dla ustroju demokratycznego lub też dla idei liberalizmu ekonomicznego. Religijność ani żaden z jej aspektów nie koreluje z opiniami dotyczącymi wspomnianych kwestii politycznych i ekonomicznych.

Interesujące, że na poziomie całego kraju żaden z aspektów religijności nie okazał się skorelowany z oceną rządów w okresie komunistycznym. Jedynie na Ukrainie Zachodniej gorzej oceniają te rządy osoby charakteryzujące się większą religijnością wewnętrzną i wierzący ortodoksyjnie (współczynniki korelacji odpowiednio $r=-0.21$ i $r=-0.23$). W tym regionie wierzący zaznali znacznie bardziej dotkliwych prześladowań ze strony władz radzieckich niż tam, gdzie dominowało prawosławie.

PODSUMOWANIE

Przedstawiona tu analiza wyraźnie pokazuje oddzielenie się religijności traktowanej jako sfera wewnętrznych przeżyć jednostki od postaw wobec instytucji religijnych. Kościół jest darzony wysokim zaufaniem, jednak Ukraińcy wyraźnie nie życzą sobie, by liderzy i instytucje religijne odgrywały rolę polityczną. Z drugiej strony cenią religię jako źródło wartości – również w życiu publicznym.

Gdyby konsekwentnie realizować te postulaty, publiczna rola Kościoła ograniczy się do pełnienia „usług kulturalnych” na poziomie lokalnym, czyli do organizacji chrzcin, ślubów, pogrzebów, ale już nie – uroczystości państwowych.

Religia – w różnej formie – jest dziś przedmiotem zainteresowania ukraińskiej młodzieży. Można to zaobserwować zwłaszcza na wschodzie i południu kraju, czyli w tych regionach, które w czasach radzieckich zostały poddane szczególnie silnej ateizacji. Nie wydaje się

jednak, aby działająca na tych terenach cerkiew prawosławna chciała coś nowego tym młodym ludziom zaoferować. W rezultacie powstają rozmaite sekty, popularność zdobywają wyznania nietradycyjne (różne odłamy religii protestanckich, a także buddyzm, islam, religie neopogańskie¹⁵).

Nie bez znaczenia jest w tym kontekście fakt, że – jak się wydaje – procesy transformacyjne w społeczeństwie wpłynęły na tradycyjnie działające na Ukrainie Kościoły jedynie w tym sensie, że umożliwiły im swobodną działalność. Nie przełożyły się na modernizację w łonie samych tych instytucji, które do demokracji odnoszą się ze znaczną dozą podejrzliwości uważając ją za element kultury Zachodu¹⁶ (Marynowycz 2001).

Ze względu na znaczne zróżnicowanie wyznaniowe i różnorodność tradycji związanych z udziałem instytucji religijnych w życiu społeczeństwa i narodu ukraińskiego, trudno dziś oczekiwać uczestnictwa Kościoła we współczesnych procesach narodotwórczych, wykraczającego poza obszar Galicji, czy Ukrainy Zachodniej. Sami Ukraińcy – niezależnie od swego stosunku do religii – sceptycznie odnoszą się do wszelkich pomysłów stworzenia „państwowego” Kościoła. Próby te skompromitowały się ostatecznie podczas konfliktów w łonie prawosławia i prób upolitycznienia instytucji religijnych, które miały miejsce w początkach lat dziewięćdziesiątych (zob. Pawluczuk 1998: 146-167; Marynowycz 2001: 201-204).

Dlatego Ukraińcy doceniając rolę religii w życiu publicznym, bronią się przed jej instrumentalizacją, poszukując w niej raczej wartości uniwersalnych.

---

¹⁵ Szczegółową charakterystykę rozwoju religii neopogańskich na Ukrainie można znaleźć w książce W. Pawluczuka (1998), szczególnie rozdz. 3 i 4.

¹⁶ Jako ilustracja niech posłuży cytat z Oświadczenia Soboru Archierejskiego Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej wydanego w związku z wyborami parlamentarnymi w 1998 r. „Zachodni tym demokracji wielopartyjnej jest zaszczerpiany na Ukrainie razem z właściwymi mu wadami: agresywnym stosunkiem do konkurenta, nieprawidłowościami w prowadzeniu walki przedwyborczej, przekupywaniem wyborców, wykorzystaniem stanowisk służbowych w celu agitacji na rzecz swojej partii.” (cyt. za Marynowycz 2001: 198).